

DE BISSCHOPSBERG BIJ STEENWIJK

door

DR. F. J. FABER

Als wij in ons land aan geologie doen, is het goed, steeds te bedenken, dat hier door menselijke werkzaamheid op vele plaatsen ingrijpende veranderingen zijn aangebracht. Daarom is het van belang kennis te nemen van oude publicaties, waaruit we gegevens kunnen putten over de vroegere toestand. Zo kreeg ik onlangs een geschrift onder ogen van W. C. H. Staringh, dat juist 100 jaar geleden het licht zag en waarin enige interessante bijzonderheden staan over de Bisschopsberg en omgeving bij Steenwijk.

De Bisschopsberg is een terreinverheffing, waarvan de vorm blijkt uit afb. 3, ontleend aan de Topografische kaart. Het hoogste punt van het complex reikt tot 19.6 m boven A.P. en daar het land in de nabijheid ongeveer op A.P. ligt (of iets daaronder) komt de „berg” ca. 20 m boven de omgeving uit.

Volgens de Geologische Kaart 1 : 50.000 (verschenen in 1934 en opgenomen door J. F. Steenhuis) bestaat de berg uit een ruim 15 m dikke laag keileem (Grondmorene), bedekt door een dunne bestrooiing fluvioglaciaal zand (Sandr). Daaronder ligt een dik complex Fluvioglaciaal, bestaande uit overwegend fijne tot zeer fijne zanden met kleilenzen en dikkere kleilagen, plaatselijk ook grover zand met grind, samengesteld uit zuidelijk, noordelijk en oostelijk materiaal.

Naar het Noorden wordt de keileem dunner en neemt de dikte van de Sandr toe, terwijl de terreinhoogte afneemt. In het Zuiden duiken de glaciale afzettingen plotseling tot bijna 10 m onder A.P. weg en worden bedekt door Laagterras en Laagveen. In het Noorden komt op de Sandr enig Hoogveen voor en in het dal van het riviertje dat naar Steenwijk stroomt en dat vrij breed is en zeer laag ligt, (d.w.z. ongeveer op A.P.) is Moerasveen afgezet.

Het Praeglaciaal komt pas op vele meters diepte voor.

Het Nw.--Zo. profiel door de Bisschopsberg (afb. 4) laat dus zien, dat deze bestaat uit een plaatselijke verdikking van de Grondmorene. We weten thans dat deze is afgezet door het landijs, dat Noord-Nederland in de Riss-tijd, ca. 200.000 jaar geleden heeft bedekt, maar in Staringh's tijd was dit nog niet bekend. Toen meende men, dat ons

land in „de IJstijd” onder water lag en ijsbergen, die uit het Noorden kwamen aandrijven, hier allerlei gesteenten uit Scandinavië hebben gebracht.

Op de vraag, hoe we ons het ontstaan van de verdikking in de keileem op de noordelijke oever van het later met de fijne Laagterraszanden opgevulde dal moeten denken, blijf ik nog het antwoord schuldig.

In 1846 hield Staring voor de „Overijselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart” een lezing, waarin hij de resultaten van onderzoekingen meedeelde. Dit was dus nog 10 jaar vóór zijn „Bodem van Nederland” het licht zag en in de tijd toen zijn ideeën over het ontstaan van de diluviale afzettingen in ons land zich begonnen te ontwikkelen. In 1845 had hij reeds een overzicht gegeven van de „Aardkunde van Twenthe”. Thans luidde de titel van zijn onderwerp: „De Aardkunde van Salland en het Land van Vollenhove”.

Het is dus precies 100 jaar geleden, dat Staring de volgende bijzonderheden meedeelde:

„Alvorens over deze Hedendaagsche Vormingen te spreken, moet ik voor een oogenblik „Uwe aandacht vestigen, op eene zeer belangrijke waarneming, welke mij is voorgekomen „ten aanzien van de Overijselsche, en tevens in het algemeen van de Nederlandsche „vloedvorming.¹⁾ In mijn vorig Verslag (1845) zeide ik, dat het mij als toen niet gelukt „was, om onderling eenig verschil te vinden in de Steensoorten, waaruit de gerolde keijen „der heuvels van Twenthe en het oostelijke Salland bestaan. Thans echter geloof ik een dui- „delijk onderscheid te hebben waargenomen. Het hoofdbestanddeel namelijk, der zoo even „genoemde heuvels, en, zoo het schijnt, van alle gronden der Vloedvorming, op de Veluwe, „het Zutphensche en ook verder zuidelijk, is Kwarts met Roode en Zwartachtige Jaspis; „zoodra men echter den Havelter of Bisschopsberg voor Steenwijk van de Meppelsche zijde „opstijgt, ziet men dit hoofdbestanddeel plotseling veranderd in Vuursteen. Het is alles „Vuursteen, wat hier, en bij Steenwijk, en in het Steenwijkerwold, en zelfs bij Vollenhove „de plaats vervult van de Kwarts; en deze is hier, evenals de Granieten, Zandstenen en „andere Steensoorten, slechts in betrekkelijk geringe hoeveelheid aanwezig.²⁾ Ik herinnere „mij, voor eenige jaren, dezen zelfden overvloed van Vuursteen te hebben opgemerkt bezuiden „Ruinen in Drenthe; en het is dus niet onwaarschijnlijk, dat wij in Nederland eene andere „vloedvorming hebben ten Noorden van Meppel en Koevorden, dan ten Zuiden; dat b.v. „de oorsprong van de eene aan de Oostzee en die van de andere in de Ardennen gezocht „moet worden.”

En verder merkt hij nog op:

„Ook bevatten de Heuvels om Steenwijk veel meer Leem dan de Lemeler en Holtensche „en andere zuidelijk liggende Heuvels; zoodat men zelfs op de hoogte van het Steenwijker- „wold, Kleiweiden aantreft, die voor onze Waarden alleen daarin onderdoen, dat zij geene „jaarlijksche toevoer door rivier-overstromingen kunnen verkrijgen, en dat men dit door de „kunst moet vergoeden. Dit aanzienlijke gehalte aan leem deelt eene eigenaardige rood- „achtige kleur mede aan deze gronden.”

Hij vertelt nog, dat hier leemlagen zijn, die worden gekenmerkt door

1) d.i. het Pleistoceen of Diluvium.

2) Dit kan een secundair verschijnsel zijn; zie voorlaatste en laatste alinea van dit opstel.

een hoog koolzure-kalkgehalte (mergellagen) en dat die misschien de moeite waard zijn om te exploiteren, ten einde elders voor grondverbetering te dienen. Kalkrijke grondmorene is later gebleken een regelmatig voorkomende formatie te zijn.

Staring constateert dus tussen de heuvels van Steenwijk en die oostelijker zijn gelegen opmerkelijke verschillen, en daarin heeft de moderne geologie geen verandering gebracht (vgl. afb. 4 en 5). Zijn ideeën over het Diluvium, die hij a.v. samenvatte, zijn evenwel verouderd :

„Vuursteen-Vloedvorming.” (d.i. dus Glaciaal Plistoceen)

„Zand met grint en steenbrokken, hoofdzakelijk uit vuursteen bestaande ; groote keijen „uit de overgangs-, vergloeide- en plutonische vormingen, en uitgestrekte samenhangende „Leembanken (met Mergellagen?) 1. Om Vollenhove. 2. Het Steenwijkerwold. 3. De kamp „van Steenwijk en de Havelter- of Bisschopsberg. Tot deze afdeeling schijnen almede te „behooren Urk, Wieringen, Texel, het Roode Klif, enz.

„Kwarts-Vloedvorming.” (In hoofdzaak wat wij thans het fluviatiele Praeglaaciaal en „Hoogterras noemen.)

„Zand met grint en steenbrokken, hoofdzakelijk uit kwarts en jaspis bestaande, hier en daar „groote keijen uit de overgangs-, vergloeide en plutonische vormingen, en onregelmatige „Leembanken van geringen omvang. 1. De Lemeler Berg. 2. De Luttenberg. 3. De rij „heuvels loopende van de Schuilenberg naar Holten, enz.”

Behalve keitjes vuursteen trof Staring veel versteende zeeëgels in de keileem aan en bovendien een aantal grotere steenbrokken, waarvan hij zegt :

„Sedert men echter de hooge waarde dezer steenen voor onze zeweringen heeft leeren „kennen, verdwijnen zij zienderoogen. Te Steenwijk is het opdelen nog in vollen gang, „en verschaft aan de armen gedurende den winter eenen overvloed van werk. De steenen „worden gewoonlijk door de eigenaars van den grond aan deze werklieden geschonken. „Nadat degene, die op den grond liggen, weggevoerd zijn, peilt men ook naar de overigen, „en de gravers bezitten daarin zulk eene vaardigheid, dat zij met het peilijzer weten te „bepalen, of de steen van die grootte is, dat het voor den dag delven de moeite belooft. „Door middel van eenen eenvoudigen Bok, wordt deze alsdan op den wagen geheschen en naar „den haven van Steenwijk gebragt, ter verder vervoer naar de zeweringen. Tevens verzamelt „men ook kleinere Keijen, die door Steenwijksche ingezetenen aan den haven worden kort „geslagen, en zeer gewild zijn ten dienste van Mac-Adam's-wegen in Holland en elders. „Duizenden vrachten keijen en bergen Steengruis, dezen zomer aan den Steenwijksche „haven ten vervoer gereed liggende, getuigden van den belangrijken tak van nijverheid, „waarin de Steenwijkers dit tot dus verre doode kapitaal hebben weten te vervormen. „Jammer dat men hier genoodzaakt is, het kapitaal in plaats van de rente te verbruiken, want „binnen weinige jaren zal Steenwijkerwold uitgeput zijn; terwijl de zoogenaamde Kamp, „de hoogte waarop Steenwijk ligt, reeds in dien toestand verkeert.”

Uit deze opmerkingen blijkt nog eens duidelijk, hoe zeer de oorspronkelijke toestand op sommige plaatsen, in de laatste eeuwen is veranderd. De „betrekkelijke armoede” aan graniet, e.a. zwerfstenen is zonder twijfel zo niet geheel, dan toch in belangrijke mate het gevolg van menselijke bemoeienis.

Haarlem, 1 Sept. 1946.